

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЯКОСТІ ДЖЕРЕЛА ПРАВА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ

Єгоров А. Є.,

*аспірант I курсу кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
юридичного факультету*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0002-5877-598X

airpad128@gmail.com

У статті наведено правовий аналіз особливостей використання рішень Європейського Суду з прав людини у якості джерела права в Україні як одного з елементів англосаксонської правової системи. Наукова стаття має на меті визначити, перш за все, правові підстави для застосування рішень Європейського Суду з прав людини у якості джерела права та, у подальшому, визначити особливі випадки такого застосування, які прямо не розкриваються законодавством України. Зокрема, нормативне регулювання питання застосування рішень Європейського Суду з прав людини, які ухвалені до моменту ратифікації Конвенції Україною, у якості джерела права на даному етапі. В контексті даного питання також розглянуто можливість поширення на практику Європейського Суду з прав людини принципу зворотної дії закону у часі.

Також наукова стаття ставить на меті більш глибокий аналіз особливостей застосування та нормативного регулювання практики Європейського Суду з прав людини у якості джерела права в Україні. Автором враховано особливе місце даного виду джерела права, у тому числі з урахуванням судових прецедентів Конституційного Суду України. Основну увагу зосереджено на питаннях, які не врегульовані чинним законодавством України, зокрема питанню можливого «подвійного застосування» практики Європейського Суду з прав людини та положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 року або окремо від неї.

Також автором приділено увагу двом важливим особливостям у застосуванні практики Європейського Суду з прав людини – питанню визначення пріоритету даної практики над практикою національних судів України, а також використанню практики Європейського Суду з прав людини Конституційним Судом України. Увага також приділена використанню даної практики в конституційному судочинстві.

Наукова стаття не обмежується аналізом виключно нормативного матеріалу, закріпленого в чинному законодавстві, а й з метою збільшення актуальності даної статті також розглядаються правові позиції Конституційного Суду України. Більше того, автор акцентує увагу на особливостях та можливостях застосування практики Європейського Суду з прав людини у спорах, пов'язаних з іншими державами, в національному праві України.

Ключові слова: Джерело права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський Суд з прав людини, судовий прецедент, ратифікація, судова практика, подвійне застосування

Постановка проблеми. Україна історично належить до романо-германської правової сім'ї, в якій основним джерелом права був і залишається нормативно-правовий акт, кожен з яких може застосовуватися в залежності від юридичної сили кожного з актів (конституції держав та державних утворень в їх складі, органічні закони, підзаконні акти тощо). Донедавна в Україні нормативно-правовий акт також був основним джерелом права, що безпосередньо впливало на правозастосування норм права як органами публічної влади, так і судовими установами. При цьому, слід відмітити майже повне зникнення правового звичаю як джерела права в Україні.

Однак, починаючи з 2000-х років ситуація поступово почала змінюватися на користь позбавлення нормативно-правового акту його «монопольного статусу» джерела права. Дані зміни пов'язані з тим, що внаслідок проведення судових реформ в Україні (деякі з яких тривають й досі) значно збільшилась роль судових прецедентів у правотворчості. Незважаючи на те, що судовий прецедент є основним джерелом права в англосаксонській правовій системі, а не в романо-германській, його роль у якості джерела права в Україні продовжує зростати.

Варто зазначити, що наразі серед усіх судових прецедентів в Україні особливої ваги набувають рішення та практика Європейського Суду з прав людини. Дані рішення фактично належать до судових прецедентів, однак за всіма своїми ознаками заслуговуючи на особливе місце серед усіх інших джерела права в Україні. Річ у тому, що при застосуванні практики даного Суду існує значна кількість особливих та специфічних моментів, не притаманних іншим джерелам права, навіть судовим прецедентам, ухваленим національними судами України. Зокрема, однією з таких особливостей є поширена практика застосування практики Європейського Суду з прав людини як в судах загальної юрисдикції, так і в конституційному судочинстві.

Отже, основною проблемою при застосуванні практики Європейського Суду з прав людини у якості джерела права в Україні є наявність значної кількості неврегульованих державою специфічних випадків такого правозастосування, що не сприяє утвердженню принципу верховенства права в Україні. Відповідно, для забезпечення сталості та єдності наукових підходів до застосування практики Європейського Суду з прав людини у якості джерела права важливим є формування єдиних принципів до застосування такої практики, які, однак, в Україні наразі не сформульовані.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій. Наразі Європейський Суд з прав людини та практика, яка ним ухвалюється, є предметом численних наукових досліджень і публікацій, які, щоправда, приділяють увагу здебільшого процесуальним моментам і аналізу безпосередньо судової практики, а не особливостям правозастосування. Зокрема, Клименко О.М. (Клименко О.М., 2006) у своїх публікаціях аналізує процесуальні питання звернення до Європейського Суду з прав людини та характеризує критерії прийнятності скарг, які подаються. Лутковська В.В. (Лутковська В.В., 2005) аналізує безпосередньо практику Європейського Суду з прав людини в контексті вибірки рішень, ухвалених у спорах, в яких стороною виступає Україна.

Наявні ряд досліджень, які стосуються проблемних моментів, пов'язаних із практикою Європейського Суду з прав людини, однак дані дослідження стосуються здебільшого вдосконалення механізму правового захисту, пов'язаного із Європейським Судом з прав людини. Так, Онопенко В.В. (Онопенко В.В., 2011) розглядає чинні механізми захисту прав людини в Україні Європейським Судом з прав людини та зазначає, що вони потребують значного поліпшення. В той же час, поєднанню практики в Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України уваги майже не приділяється.

Отже, переважна більшість досліджень не стосується визначення і розгляду практики Європейського Суду з прав людини у якості джерела права, а зосереджується на тематичних оглядах, правових механізмах реалізації права на звернення до Європейського Суду з прав людини, а також виконанню відповідних рішень. Як вже було зазначено, питання розгляду особливих випадків застосування практики Європейського Суду з прав людини як джерела права залишається недостатньо розкритим.

Мета наукової статті. Метою наукової статті є виділення особливостей застосування в Україні у якості джерела права практики Європейського Суду з прав людини, аналіз даних особливостей в контексті чинних норм законодавства України та відповідної практики Конституційного Суду України.

Виклад основного матеріалу наукової статті. Відповідно до ст.1 Конституції України (Верховна Рада України, 1996), Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, а згідно ст.8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права (Верховна Рада України, 1996). Зазначені норми покладають на Україну ряд обов'язків, у тому числі щодо застосування і виконання судових рішень. При цьому, враховуючи членство України в Раді Європи, рішення Європейського Суду з прав людини (надалі за текстом – ЄСПЛ) також є обов'язковими для застосування і виконання.

Правовою основою для застосування в Україні рішень ЄСПЛ є норми ст.55 Конституції, згідно яких кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (Верховна Рада України, 1996); також з метою реалізації даних конституційних норм в Україні діє Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (надалі за текстом – Закон). При цьому, в такому застосуванні є декілька проблемних моментів.

Варто зазначити, що визначальним документом для регулювання правового статусу ЄСПЛ є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 року (надалі за текстом – Конвенція), яка була ратифікована Україною 17.07.1997 року та набрала чинності для України 11.09.1997 року (Верховна Рада України, 1997). Відповідно постає логічне запитання – чи можуть бути джерелом права судові прецеденти ЄСПЛ, ухвалені даним судом до моменту набрання чинності Конвенцією для України? Прямої відповіді на дане запитання національне законодавство України не містить.

Основною правовою нормою для застосування практики ЄСПЛ у якості джерела права є ст. 17 Закону (Верховна Рада України, 2006), відповідно до якої суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. При цьому, поняття «Конвенція» та «практика Суду» теж закріплені на законодавчому рівні (ст.1 Закону):

– під поняттям «*Конвенція*» в даному Законі розуміється Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

– під поняттям «*практика Суду*» в даному Законі розуміється безпосередньо практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини.

Як видно із зазначеної норми, поняття «*практика Суду*» не містить темпоральних обмежень щодо можливості застосування рішень ЄСПЛ, винесених до набрання чинності Конвенцією для України. Натомість, існує ряд законодавчих норм, які хоча й непрямо, але вказують на неможливість такого застосування.

Перш за все, до них належать конституційні норми щодо моменту чинності міжнародних договорів – зокрема, відповідно до ст.9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Дана конституційна норма кореспондується із нормами Закону України «Про міжнародні договори України» – так, відповідно до ст. 14 даного Закону міжнародні договори набувають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору відповідно до цього Закону в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб (Верховна Рада України, 2004). Отже, як вбачається з аналізу вищенаведених норм, будь-який міжнародний договір стає частиною національного законодавства з моменту надання згоди на його обов'язковість для України Верховною Радою України – відповідно, й правові підстави для застосування в Україні Конвенції та рішень ЄСПЛ виникли лише після її парламентської ратифікації.

Не слід також забувати й про норми самої Конвенції – так, відповідно до п. 4 ст. 59 Конвенції передбачено, що стосовно будь-якого підписанта цієї Конвенції, що ратифікуватиме її після набрання нею чинності, Конвенція набуває чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти. Відповідно, правових підстав для застосування Конвенції за періоди, протягом яких вона не була чинною для України (а, відповідно, й враховувати ухвалення рішень ЄСПЛ за дані періоди), немає.

З іншого боку, враховуючи те, що нерідко практика ЄСПЛ стосується питання відповідальності особи та порушень Конвенції, встановлених в процесі розгляду, дискусійним питанням є поширення на даний випадок принципу зворотної дії закону у часі, закріпленого в Конституції України – так, відповідно до ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Отже, теоретично практика ЄСПЛ, яка стосується питання пом'якшення відповідальності особи та була винесена до моменту набрання чинності Конвенцією для України, може бути застосована Україною у якості джерела права. Однак, якщо розглянути дане питання докладніше, можна звернути увагу на наступне:

– Якщо проаналізувати офіційне тлумачення ст. 58 Конституції України, викладене у Рішенні Конституційного Суду № 1-рп/99 від 09.02.1999 року (Конституційний Суд України, 1999), то Конституційним Судом України зазначається, що «*Конституція України, закріпивши частиною першою статті 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначались поняття правопорушення і відповідальність за нього*». Отже, скасовувати або пом'якшувати відповідальність особи може лише нормативно-правовий акт, тоді як будь-яка практика ЄСПЛ не підпадає під ознаки нормативно-правового акту;

– Також в даному Рішенні Конституційного Суду № 1-рп/99 від 09.02.1999 року зазначається, що «*відповідальність можлива лише за наявності в законі чи іншому нормативно-правовому акті*

визначення правопорушення, за яке така юридична відповідальність особи передбачена, і яка може реалізуватись у формі примусу зі сторони уповноваженого державою органу». З даного твердження вбачається, що для відповідного пом'якшення відповідальності або її скасування необхідними є факт закріплення даної відповідальності в певному нормативно-правовому акті, а також факт наявності іншого нормативно-правового акту, який таку відповідальність скасовує. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що практика ЄСПЛ не містить відповідних вказівок щодо пом'якшення або скасування відповідальності, а лише вказує на можливе порушення норм Конвенції;

– Крім цього, протягом 1950–1997 років ЄСПЛ не ухвалював рішення щодо громадян України, до яких державою були застосовані заходи примусу або відповідальності, відповідно говорити про необхідність пом'якшення чи скасування таких заходів немає підстав.

Відповідно, проблемним питанням в даному випадку є невизначеність можливості поширення на практику ЄСПЛ дії принципу зворотної дії закону у часі, якщо це може призвести до пом'якшення або скасування відповідальності. Як видно з проаналізованих вище законодавчих норм, прямої заборони щодо використання ухваленої до моменту ратифікації Конвенції практики ЄСПЛ в Україні немає, однак немає й прямого дозволу на таке застосування. Важливим запобіжником в цьому разі є також те, що безпосередньо Конвенція не передбачає можливості її застосування щодо правовідносин, які мали місце до її ратифікації договірною стороною. На думку автора, навіть з урахуванням можливих сприятливих наслідків для певної особи застосування принципу зворотної дії закону у часі може, у свою чергу, порушити принцип правової визначеності та призвести до розбалансування правової системи. Таким чином, можна чітко стверджувати, що застосування правових прецедентів ЄСПЛ у якості джерела права в Україні за періоди до ратифікації Конвенції Україною є недоречним та не має під собою правових підстав.

Цікавим є питання пов'язаності практики ЄСПЛ та Конвенції та їх фактичної неподільності – так, відповідно до вищенаведеної ст. 17 Закону суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Отже, для правильного правозастосування необхідним є як врахування самої практики ЄСПЛ, так і відповідних норм Конвенції, яких дана практика стосується. На користь даного аргументу говорить наступне:

– практика ЄСПЛ безпосередньо стосується випадків порушення норм саме Конвенції і без порушення або більш ширшого тлумачення прав людини відсутня й необхідність звернення до ЄСПЛ, що виключає можливість і формування цим судом практики;

– саме ЄСПЛ тлумачить норми Конвенції та фактично роз'яснює порядок їхнього правозастосування, виступаючи при цьому допоміжним джерелом права по відношенню до Конвенції;

– ЄСПЛ забезпечує єдність судової практики щодо застосування норм Конвенції, забезпечуючи його якісне правозастосування – зокрема, відповідно до ст. 30 Конвенції суд позбавлений можливості відступати від постановленої раніше правової позиції, що є виключною компетенцією Великої Палати Суду. Відповідно, зміни судової практики є нечастим явищем, однак коли ЄСПЛ все ж таки формує нову правову позицію щодо постановленого раніше рішення, в переважній більшості наголошується, що дані відступлення є виправданими, оскільки мають фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики.

Отже, проблема в даному випадку полягає у невизначеності пріоритету застосування у правовідносинах практики ЄСПЛ або Конвенції напряму. Практика ЄСПЛ є фактично наслідком порушення норм Конвенції, тоді як без її використання тлумачення норм Конвенції стає неоднорідним та не призведе до усталеності правових позицій національних судів. Це також може призвести до порушення принципу правової визначеності. Таким чином, виходячи з аналізу вищенаведених норм та з метою додержання принципу правової визначеності, можна зробити висновок про так зване «подвійне застосування» – необхідність врахування як норм Конвенції, так і самої практики ЄСПЛ.

Крім цього, є ряд невизначених питань. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (Верховна Рада України, 2016) висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Також відповідно до ч. 6 цієї ж статті висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Проте, не можна забувати й про ст. 17 Закону, згідно якого суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. У зв'язку з цим виникає питання, які судові прецеденти мають вищу юридичну силу при застосуванні або при виникненні колізій – Верховного Суду або ЄСПЛ, оскільки в Законі «Про судоустрій та статус суддів», на відміну від рішень Верховного Суду, зазначається лише про виконання рішень ЄСПЛ, а не про застосування їх у якості джерела права.

Відповідно, в даному випадку проблемним питанням є неможливість встановлення пріоритету у застосуванні практики ЄСПЛ або практики Верховного Суду чи Великої Палати Верховного

Суду. З цього приводу варто зазначити про наявність безспірного факту того, що рішення ЄСПЛ не можуть підмінювати собою рішення національних судів України у якості «альтернативного судового розгляду» – зокрема, відповідно до п. 3 ч. 5 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України (Верховна Рада України, 2005) підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною (серед яких є і ЄСПЛ), порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом. Перегляд справи здійснюється Великою Палатою Верховного Суду. Подібні законодавчі норми закріплені і у п. 2 ч. 3 ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України (Верховна Рада України, 2004), а також у п. 2 ч. 3 ст. 320 Господарського процесуального кодексу України (Верховна Рада України, 1991).

Проте, на думку автора, в контексті саме не процедурних питань, а питань визначення джерела права для застосування рішення ЄСПЛ мають вищу юридичну силу над рішеннями Верховного Суду, оскільки стосуються питань дотримання Україною своїх міжнародних зобов'язань відповідно до норм Конвенції, а також, з урахуванням норм ст. 55 Конституції України ухвалюються вже після вичерпання усіх національних засобів судового захисту (а, отже, вже після перегляду справи Верховним Судом). Дана обставина ставить рішення ЄСПЛ у якості найвищої судової інстанції з перегляду рішень судів попередніх інстанцій, включно із Верховним Судом.

Слід зазначити, що практика ЄСПЛ використовується не лише судами загальної юрисдикції, а й доволі часто знаходить своє відображення в рішеннях Конституційного Суду, які ним ухвалюються за результатами конституційного нагляду. Зокрема, Конституційний Суд України в конституційних провадженнях, які стосуються конституційності різноманітних національних нормативно-правових актів, а також під час тлумачення конституційних норм та норм інших нормативно-правових актів, часто використовує в своїй діяльності практику ЄСПЛ (Бяленевич О.А., 2009). Однак, існують ряд проблемних моментів у використанні практики ЄСПЛ в діяльності Конституційного Суду України:

- практика ЄСПЛ стосується питання додержання державою, яка виступає стороною по справі, норм Конвенції, проте Конституційний Суд при розгляді конституційних проваджень використовує норми Конвенції у якості засобу по заповненню прогалів у національному праві України. Незважаючи на те, що Конвенція ратифікована Україною та, відповідно, є частиною національного законодавства України, Конституційний Суд здебільшого використовує норми українського законодавства, тоді як посилання на норми Конвенції, а відповідно й на практику ЄСПЛ, носять допоміжний характер (Сергієнко Н.М., 2004);

- в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» немає посилань на обов'язковість практики ЄСПЛ в конституційному судочинстві. Зазначена обставина значно звужує можливості по застосуванню даної практики в конституційних провадженнях, незважаючи на те, що Конституційний Суд України часто формує свої правові позиції з урахуванням позицій самого ЄСПЛ. Зазначена обставина дещо спотворює мету та функції діяльності самого Конституційного Суду України, завданнями якого є забезпечення верховенства Конституції України, вирішення питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснення офіційного тлумачення Конституції України, тоді як перевірка стану додержання Конвенції органами публічної влади України до таких повноважень не входять;

- крім цього, роль ЄСПЛ в діяльності Конституційного Суду України була значною мірою потіснена внаслідок введення інституту конституційної скарги внаслідок судової реформи 2016 року. Зокрема, відповідно до ст.55 Конституції України кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Відповідно до ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» (Верховна Рада України, 2017) однією з підстав подання конституційної скарги є вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду). Відповідно, Конституційний Суд України за допомогою даного інституту перевіряє додержання вимог Конституції України в кожному конкретному спорі та для захисту прав і інтересів заявника скарги застосовує конституційні норми як норми прямої дії. За таких обставин, у використанні практики ЄСПЛ вже немає необхідності.

Таким чином, наразі невирішеним питанням є неврегульована законодавством можливість використання практики ЄСПЛ в конституційному судочинстві. Слід зазначити, що навіть у випадку можливого використання даної практики в діяльності Конституційного Суду України варто пам'ятати про те, що згідно ст. 8 Конституції України саме Конституція має найвищу юридичну силу та фактично є фундаментальним джерелом права в Україні. Виключне право тлумачення Конституції

України надано саме Конституційному Суду України і воно не може бути делеговане іншим судам, особливо міжнародним. Отже, на думку автора, враховуючи усі вищенаведені проблемні моменти в застосуванні практики ЄСПЛ Конституційним Судом України, можна зазначити, що таке використання в конституційному судочинстві практики ЄСПЛ не є доручним, оскільки основною функцією конституційного судочинства є додержання норм саме Конституції України, а не норм інших міжнародних договорів України (включаючи Конвенцію). Більше того, безпосередньо Конституційний Суд України наділений достатнім обсягом повноважень для повного і всебічного захисту прав людини і громадянина, у зв'язку з чим використання практики ЄСПЛ є недоцільним.

Перейдемо до судової практики, яка є усталеною в Україні. Враховуючи те, що окрім судових рішень у справах, стороною в яких виступає держава Україна, наявна численна практика ухвалення рішень в спорах з іншими державами, постає питання щодо можливості застосування такої практики. З цього приводу позиції національних судів України не є однозначними. З одного боку, врахування судових прецедентів у спорах з іншими державами прямо не забороняється. Проте здебільшого національні суди України першочергово застосовують рішення ЄСПЛ, ухвалені у спорах саме з Україною. Це пов'язано з доволі цікавою правовою позицією, яка стосується тлумачення поняття «*рішення*» відповідно до норм Закону. Зокрема, відповідно до ст.1 Закону поняття «*рішення*» за вказаним законом означає:

- а) остаточне рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- б) остаточне рішення ЄСПЛ щодо справедливої сатисфакції у справі проти України;
- в) рішення ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання у справі проти України;
- г) рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

Також згідно з частиною першою статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Високої Договірної Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

Таким чином, неврегульованим залишається питання використання у якості джерела права практику ЄСПЛ, яка не була винесена по відношенню до громадян України та по суті взагалі не стосується України. Слід зазначити, що використання даних прецедентів може нести лише суто теоретичний характер, оскільки вони можуть бути ухвалені щодо спірних правовідносин, аналогів яких немає в Україні – наприклад, бути ухвалені щодо порушення прав людини органами влади федерального рівня, тоді як Україна є унітарною державою і подібних правовідносин в ній просто не існує. Отже, як впливає з аналізованих вище норм, судові рішення, в яких Україна не є і не була стороною не підпадають під категорію рішень ЄСПЛ, які є джерелом права в Україні. Аналогічна правова позиція викладена в ухвалі Верховного Суду України від 21 квітня 2016 року по справі № 6-756ц16.

Висновки. Виходячи з проведеного аналізу, практика Європейського суду з прав людини на даному етапі належить до основних джерел права в Україні. Враховуючи статус Європейського суду з прав людини як міжнародного трибуналу, його практика пов'язана з виконанням Україною своїх міжнародних зобов'язань. Враховуючи також те, що ЄСПЛ є по суті найвищою судовою інстанцією з огляду на його міжнародний статус, об'єктивно його рішення мають бути враховані Україною.

Визначальним фактором для практики ЄСПЛ є те, що дана практика виступає у якості офіційного тлумачення і застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 року. Відповідно, така пов'язаність накладає на застосування практики ЄСПЛ ряд важливих обмежень:

- обмеженість дії у часі (практика ЄСПЛ, яка була ухвалена до моменту ратифікації Конвенції Україною, не може використовуватися у якості джерела права в Україні);
- обмеженість дії в залежності від особи (практика ЄСПЛ, що ухвалена у спорах, де стороною не виступає Україна у якості Високої Договірної Сторони, не може бути використана у якості джерела права в Україні).

Щодо двох загальноприйнятих принципів права – зворотної дії у часі та пріоритету міжнародного законодавства над національним слід зазначити, що вони можуть бути поєднані із використанням практики ЄСПЛ у якості джерела права лише у випадку дотримання вищенаведених обмежень. Дані обмеження мають також бути дотримані одночасно. Лише за таких умов застосування практики ЄСПЛ буде відповідати принципу законності та правової визначеності.

Також слід наголосити, що незважаючи на поширення в правовій системі України елементів англосаксонської системи права, Україна була і залишається державою із романо-германською правовою системою, де найважливішим джерелом права залишається нормативно-правовий акт. У зв'язку з цим, важливим для застосування практики ЄСПЛ є принцип «подвійного застосування» – неможливість використання практики ЄСПЛ без урахування вимог і норм Конвенції. Крім цього, Конституція України була і залишається фундаментальним джерелом права в Україні, отже практика ЄСПЛ не

може йти врозріз положенням Конституції України. Більше того, як було проаналізовано вище, використання практики ЄСПЛ у якості джерела права в конституційному судочинстві є недоречним.

В той же час, враховуючи динамічність зміни практики ЄСПЛ та зміни в політичній ситуації в Європі та світі загальні принципи використання практики ЄСПЛ можуть змінитися, отже, можливості для проведення наукових досліджень в зазначеному напрямку залишаються відкритими.

Yegorov A. Peculiarities of using the decisions of the European Court of Human Rights as a source of law in Ukraine: problems and special cases

The article presents a legal analysis of the peculiarities of using the decisions of the European Court of Human Rights as a source of law in Ukraine as one of the elements of the Anglo-Saxon law. The scientific article aims to determine the legal grounds for applying the decisions of the European Court of Human Rights as a source of law and, further, to identify exceptional cases of such application which are not directly disclosed by Ukrainian law. In particular, the regulation of the application of the European Court of Human Rights decisions, which were adopted before the ratification of the Convention by Ukraine, as a source of law at this stage. In the context of this issue, extending the principle of retroactive effect of the law to the European Court of Human Rights was also considered.

The scientific article also aims to analyse specific issues and law situations in applying the case law of the European Court of Human Rights. The author analysed other case laws in Ukraine, including case laws of the Constitutional Court of Ukraine. The focus is on issues not regulated by the current legislation of Ukraine and the application or “twice application” of the case law of the European Court of Human Rights in the context of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols) of 04.11.1950 or separately.

The author also draws attention to two essential features in the application of the case law of the European Court of Human Rights – the issue of determining the priority of this case over the case law of the national courts of Ukraine and the use of the European Court of Human Rights by the Constitutional Court of Ukraine. Attention is also paid to the provisions of the constitutional procedure of Ukraine.

The scientific article is not limited to analysing exclusively normative material enshrined in the current legislation. However, to increase the relevance of this article, the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine are also considered. In particular, the author emphasises the peculiarities and possibilities of applying the European Court of Human Rights case law in disputes related to other states in the national law of Ukraine.

Key words: source of law, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, case law, ratification, case law, dual application.

Література:

1. Клименко О.М. Як звернутися до Європейського Суду з прав людини. Центр правових досліджень. Київ : Видавець Фурса С. Я., 2006.
2. Лутковська В.В. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України / В.В. Лутковська (відп. ред.). Київ : Праксис, 2005. 480 с.
3. Онопенко В.В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення. Вісник ВСУ.- 2011;
4. Бяленевич О.А. Про застосування практики Європейського суду з прав людини / Бяленевич О. А. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер.: Юридичні науки.* 2009. С. 32–38.
5. Сергієнко, Н.М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Н.М. Сергієнко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2004.
6. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР (в редакції від 01.01.2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 року (в редакції від 01.08.2021 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top
8. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року № 3477-IV (в редакції від 02.12.2012 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
9. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 року № 1906-IV (в редакції від 15.03.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) № 1-рп/99 від 09.02.1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>
11. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII (в редакції від 22.03.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року № 2747-IV (в редакції від 18.05.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV (в редакції від 06.04.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
14. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 року № 1798-XII (в редакції від 07.05.2022 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
15. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року № 2136-VIII (в редакції від 11.04.2021 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

References:

1. Klymenko O.M. Yak zvernutysia do Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [How to apply to the European Court of Human Rights] Tsentr pravovykh doslidzhen. K. : Vydavets Fursa S. Ya., 2006.
2. Lutkovska V.V. Sudova praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia shchodo Ukrainy [Case law of the European Court of Human Rights. Decision on Ukraine] / V.V. Lutkovska (vidp.red.). K. : Praksis, 2005. 480 s.
3. Onopenko V.V. Mekhanizm zakhystu prav liudyny v Ukraini potrebuie istotnoho vdoskonalennia [The mechanism of human rights protection in Ukraine needs significant improvement]. *Visnyk VSU*. 2011.
4. Bialenevych O.A. Pro zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the application of the case law of the European Court of Human Rights] / Belianevych O. A. *Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Ser.: Yurydychni nauky*. 2009. S.32-38;
5. Serhienko, N.M. Zastosuvannia norm mizhnarodnogo prava orhanamy konstytutsiinoi yurysdyksii (ievropeyskyi dosvid) [Application of norms of international law by bodies of constitutional jurisdiction (European experience)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11 / N.M. Serhienko ; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. K., 2004.
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR (v redaktsii vid 01.01.2020 roku) [Constitution of Ukraine 28.06.1996 (last modification 01.01.2020)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) vid 04.11.1950 roku (v redaktsii vid 01.08.2021 roku) [European Convention on Human Rights 04.11.1950 (last modification 01.08.2021)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top
8. Zakon Ukrainy «Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny» vid 23.02.2006 roku № 3477-IV (v redaktsii vid 02.12.2012 roku) [Law of Ukraine “On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights” 23.02.2006 (last modification 02.12.2012)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
9. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy» vid 29.06.2004 roku № 1906-IV (v redaktsii vid 15.03.2022 roku) [Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine” 29.06.2004 (last modification 15.03.2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>;
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Natsionalnogo banku Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумачення polozhennia chastyny pershoi statii 58 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro zворотnu diiu v chasi zakoniv ta inshykh normatyvno-pravovykh aktiv) № 1-рп/99 від 09.02.1999 року [Decision of the Constitutional Court of Ukraine about 58 part of Constitution of Ukraine on February 9, 1999 № 1-рп/99]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>
11. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii ta status suddiv» vid 02.06.2016 roku № 1402-VIII (v redaktsii vid 22.03.2022 roku) [Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” on June 2, 2016 № 1402-VIII (last modification 22.03.2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
12. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 roku № 2747-IV (v redaktsii vid 18.05.2022 roku) [Code of Ukraine “The Code of Administrative Proceedings of Ukraine” Code, Law on July 6, 2005 № 2747-IV (last modification 22.03.2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
13. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 roku № 1618-IV (v redaktsii vid 06.04.2022 roku) [Code of Ukraine “The Civil Procedural Code of Ukraine”; Code, Law on March 18, 2004 № 1618-IV (last modification 06.04.2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>;
14. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 roku № 1798-XII (v redaktsii vid 07.05.2022 roku) [Code of Ukraine “Commercial and Procedural Code of Ukraine”; Law, Code on

November 6, 1991 № 1798-XII (last modification 07.05.2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>;

15. Zakon Ukrainy «Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy» vid 13.07.2017 roku № 2136-VIII (v redaktsii vid 11.04.2021 roku) [Law of Ukraine “On the Constitutional Court of Ukraine” on July 13, 2017 № 2136-VIII (last modification 11.04.2021)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2022

Стаття рекомендована до друку 24.06.2022